

Transnational Corporate Social Responsibility; Opportunities and Challenges

Seyyed Yaser Ziaee*¹ Mohsen Lotfi Gamasaie²

1. Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: m.lotfi.g86@gmail.com

2. M.A. in International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.

Email: yaserziaee@qom.ac.ir

A B S T R A C T

The mainstream discourses in the current century have been human rights and environmental rights. The primary responsibility for the respect and ensuring of human and environmental rights belongs to governments. Meanwhile, the role of transnational corporations in violating human rights and environmental rights is often more than governments. For this reason, today, with passing the “respect to human rights” era, it is necessary for transnational corporations to ensure human rights. In fact, transnational corporations which enjoy of community, water, air, land and other resources of the host State should take some actions for social development of the host society. The responsibility of transnational corporations in the social development of the host government is known as “Transnational Corporation Society

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.48300/JLR.2021.132621

Received:

10 May 2020

Accepted:

26 August 2020

Published:

6 September 2021

S.D.I.L.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

Responsibility - TCSR”. This responsibility, which includes the commitment to ensure human rights, is rooted in principles such as right to development, obligation to technology transfer, fair treatment principle and development condition in foreign investments. The social responsibility of transnational corporations is also shaped by some national law regims and international law. Conversely, challenges also threaten the social responsibility of transnational corporations such as legal problems in host and parent State of TNCs, expences and benefit formula, taxes for social development and responsible-decision maker unity. By examining the performance of some transnational corporations in realizing their social responsibility, we can see the current status of this concept in the international arena.

Keywords: Social responsibility, transnational corporations, soft law, Human Rights, Environmental Law.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Seyed Yaser Ziaee: Conceptualization, Methodology, Supervision, Writing - Review & Editing, Formal analysis, Investigation, Resources.

Mohsen Lotfi Gamasaie: Data Curation, Writing - Original Draft, Software, Formal analysis, Investigation, Resources, Conceptualization.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Ziaee, Seyyed Yaser & Mohsen Lotfi Gamasaie “Transnational Corporate Social Responsibility; Opportunities and Challenges” *Journal of Legal Research* 20, no. 46 (Sep 6, 2021): 255-282.

مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی؛ فرصت‌ها و چالش‌ها

سید یاسر ضیایی*^۱ محسن لطفی گم‌سای^۲

۱. دانشیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

*: نویسنده مسئول: Email: yaserziaee@qom.ac.ir

۲. کارشناس ارشد حقوق بین‌الملل، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

Email: m.lotfi.g86@gmail.com

چکیده:

از گفت‌وگوهای غالب در قرن جاری، گفتمان حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست است؛ مسئولیت اصلی رعایت و تضمین حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست با دولت‌ها بوده است. این درحالی است که نقش شرکت‌های فراملی در خسارت به حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست گاه بیش از دولت‌هاست. به‌همین دلیل، امروزه با عبور از مفهوم «احترام به حقوق بشر» به «تضمین حقوق بشر» از سوی شرکت‌های فراملی توجه شده است. در این نگرش این انتظار وجود دارد که شرکت‌های فراملی که در دولت میزبان از آب، هوا، زمین و منابع آن استفاده می‌کنند، اقداماتی در توسعه اجتماعی آن دولت انجام دهند. الزامات شرکت‌های فراملی در توسعه اجتماعی دولت میزبان (اعم از حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست و حق توسعه) را «مسئولیت اجتماعی شرکت فراملی» می‌نامند. این مسئولیت در پرتوی اصولی چون حق بر توسعه، تعهد به انتقال تکنولوژی، شرط

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2021.132621

تاریخ دریافت:
۲۱ اردیبهشت ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:
۵ شهریور ۱۳۹۹

تاریخ انتشار:
۱۵ شهریور ۱۴۰۰

پژوهش‌کده حقوق

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

رفتار منصفانه و شرط توسعه در سرمایه‌گذاری خارجی تقویت می‌گردد و در اسناد ملی و بین‌المللی قوام نیافته متبلور می‌شود. درمقابل، چالش‌هایی مانند موانع حقوقی دولت متبوع و دولت میزبان شرکت‌های فراملی، نظریه هزینه - فایده، پرداخت مالیات، اتحاد مسئول - سهامدار در پیش روی تحقق مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی وجود خواهد داشت. برای ارزیابی جایگاه این رویکرد در جامعه بین‌المللی لازم است که عملکرد برخی شرکت‌های فراملی در این باره نیز مرور شود.

کلیدواژه‌ها:

مسئولیت اجتماعی، شرکت‌های فراملی، حقوق نرم، حقوق بشر، حقوق محیط‌زیست.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

سید یاسر ضیایی: مفهوم‌سازی، نظارت، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - بررسی و ویرایش، روش‌شناسی. محسن لطفی گم‌سایبی: مفهوم‌سازی، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، استفاده از نرم‌افزار.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

ضیایی، سید یاسر و محسن لطفی گم‌سایبی، «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی؛ فرصت‌ها و چالش‌ها». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۰، ش. ۴۶ (۱۵ شهریور ۱۴۰۰): ۲۵۵-۲۸۲.

مقدمه

در آستانه دهه نود میلادی، این واقعیت آشکار شد که شرکت‌های فراملی، بیش از ۵۰ درصد از گازهای گلخانه‌ای را در جهان تولید می‌کنند.^۱ در واقع، قدرت برخی از این شرکت‌ها از قدرت اقتصادی برخی دولت‌ها فراتر می‌رود. برطبق گزارش آنکتاد^۲ درباره سرمایه‌گذاری خارجی در سال ۲۰۱۱، در جهان حدود ۱۰۰/۰۰۰ شرکت فراملی وجود دارد که بر ۹۰۰/۰۰۰ شعبه فرعی نظارت دارند. میزان فروش جهانی این شرکت‌ها به ۷ تریلیون دلار می‌رسد.^۳ این شرکت‌ها عهده‌دار ۷۵ تا ۸۰ درصد تحقیقات و فعالیت‌های توسعه‌ای در جهان هستند و بیش از ۹۰ درصد جریان تکنولوژی درون کشورها، توسط این شرکت‌ها صورت می‌پذیرد.^۴

پیش‌ازاین شرکت‌های فراملی خود از حقوق بشر منتفع می‌شدند؛ درحالی‌که تعهداتی در این رابطه نداشتند. با این حال شرکت‌های فراملی می‌توانند نقض‌های گسترده‌ای را در حوزه حقوق بشر، حقوق محیط‌زیست، حقوق کار، حقوق رقابت و غیره مرتکب شوند.^۵ به همین دلیل به مرور اسناد بین‌المللی

---

1. UN Commission on Transnational Corporations (UNCTC), "Climate change and Transnational Corporations: Analysis and Trends" (Environment Series, Geneva: UN, 1993), 35-40.

- UNCTAD, "Environmental management in Transnational Corporations", (Report on the Benchmark Corporate Environmental Survey, New York: UN, 1993), 69-80.

2. UNCTAD

3. Anderson, S. and j. Cavanaugh, *The rise of Global corporate power* (Washington DC: institute For policy Studies, 1996), 47.

- Dine, Janet, *Companies; International Trade and Human Rights* (Cambridge: Cambridge University press, 2007), 93.

4. Goldstein, Harold W. and Others, *The Wiley Blackwell Handbook of the Psychology of Recruitment, Selection and Employee Retention* (New York: Wiley Blackwell, 2017), 30.

۵. به‌عنوان مثال، یکی از این فجایع در دسامبر ۱۹۸۴ در هند اتفاق افتاد که نشت ۴۰ تن گاز متیل (CH₃) در شعبه هندی کارخانه یونیون‌کارباید (Union Carbide) آمریکا باعث جان باختن ۵۰۰۰ تن شد و بیش از نیم میلیون نفر در اثر این حادثه زخمی شدند؛ همچنین بیش از ۱۰۰۰۰۰ کودک تازه تولد یافته، به علت اینکه مادران‌شان در معرض گازهای سمی قرار گرفته بودند، معلول به دنیا آمدند. از دیگر این وقایع تلخ، فعالیت‌های شرکت نفتی آمریکایی تگزاکو در دهه نود میلادی در کشور اکوادور است که آلودگی شدید آب‌ها، فرسایش انبوه جنگل‌ها، بهره‌برداری ناعادلانه از منابع و فرسایش وسیع خاک‌ها را به دنبال خود داشت. فعالیت‌های این شرکت منجر به ورود ۴۶۴ میلیون بشکه پساب‌های صنعتی آلوده به رودخانه‌های این کشور شد و رودخانه‌های کشور پرو را نیز آلوده ساخت. همچنین فعالیت‌های شعبه فرعی شرکت استرالیایی در پاپوآگینه نو (Papua New Guinea)، دفع سالانه ۳۰ میلیون تن زباله معدنی و ۴۰ میلیون تن تفال سنگی در رودخانه اکی تدی (Ok Tedi) را به همراه داشت.

- Pintz, W., *Environmental Negotiations in the Ok Tedi Mine in Papua New Guinea*, in C. pear Son (ed), *Multinational corporations, Environment, and the third world*, (Durham: Duke UniverSity press, 1987), 35-63.

- Anita, Ramasastry, "Corporate Complicity from Nuremberg to Rangoon", *Barkley Journal of International Law* 20 (2002): 91.

- Elisa, Morgera, *Corporate Accountability in international environmental law* (Oxford: Oxford ←University press, 2009), 7.

و رویه بین‌المللی تعهداتی را برای رعایت این حقوق و به‌طور خاص حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست توسط شرکت‌های فراملی موردشناسایی قرار دادند.^۵ این تعهدات لازم‌الاجرا صرفاً به رعایت حقوق بشر و محیط‌زیست محدود می‌شود و شامل تضمین حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست نمی‌شود. تضمین حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست به معنای تلاش برای ایجاد زمینه رعایت این حقوق و ارتقای جایگاه این حقوق در جامعه موردنظر است. «تضمین حقوق بشر» توسط شرکت‌های فراملی مانند مشارکت در ارتقای جایگاه حقوق بشر و حفظ محیط‌زیست و توسعه پایدار کشور میزبان، از طریق اجرای اسناد بین‌المللی لازم‌الاجرا، قوانین داخلی کشور محل وقوع شرکت‌ها و کشور متبوع شرکت‌ها و کدهای رفتاری سازمان‌های بین‌المللی انجام می‌گیرد. «مسئولیت اجتماعی شرکت» ترجمان دیگری از تعهد به تضمین حقوق بشر است که فراتر از احترام به حقوق بشر است. هرچند «احترام به حقوق بشر» توسط شرکت‌های فراملی تا حدود زیادی موردتوجه حقوق‌دانان و دولت‌ها بوده است و سازکارهای مختلفی برای تضمین آن ایجاد شده است؛ اما «تضمین حقوق بشر» توسط شرکت‌های فراملی - یعنی ایجاد بستری برای ارتقای جایگاه حقوق بشر - مقوله‌ای نوین است که تحت عنوان «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها» شناخته می‌شود. امروزه شیوه‌هایی برای تشویق و الزام شرکت‌های فراملی برای ایفای تضمین حقوق بشر در حقوق بین‌الملل ایجاد شده است. نوشتار حاضر به بررسی مفهوم، فرصت‌ها و تهدیدهای مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی می‌پردازد.

۱- تعریف مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی

اساساً مسئولیت اجتماعی برای شرکت‌ها در نگرش نئوکینزی و نگرش غیر کلاسیک (بورژوا) مطرح بوده است.^۶ در نگاه سنتی، با رویکرد سلبی به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، این مسئولیت عبارت است از وظیفه مؤسسات خصوصی مبنی بر عدم تأثیر سوء بر زندگی اجتماعی که در آن کار می‌کنند.^۸ امروزه به بُعد ایجابی این مسئولیت نیز توجه شده است که همان تضمین مسئولیت‌های اجتماعی است.

در حال حاضر الزام شرکت‌های فراملی برای «تضمین حقوق بشر» آن‌طور که دولت‌ها تکلیف دارند، انتظار بالایی به‌نظر می‌رسد. هرچند برخی از اسناد ملی و بین‌المللی لازم‌الاجرا اعم از قوانین فراسرزمینی دولت‌ها و قطعنامه‌های برخی سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان همکاری اقتصادی و

۵- UNRISD, "States of Disarray: The Social Effect of Globalization" (Geneva, UN, 1995); Inter-American Commission on Human Rights, Report on the situation of Human Rights in Ecuador, OEA/Ser. L/V/II. 96, doc. 10 rev. 1, 24 April 1997.

۶ در عرصه محیط‌زیست می‌توان به کنوانسیون‌های مربوط به آلودگی محیط‌زیست که از شرکت‌های آلوده‌ساز سخن می‌گویند نام برد و در عرصه حقوق بشر می‌توان به کنوانسیون‌های ژنو، میثاق‌های حقوق بشر، مقاوله‌نامه‌های سازمان بین‌المللی کار و سایر اسنادی که بازیگران غیردولتی را خطاب قرار می‌دهند اشاره نمود.

۷- Droubi, Sufyan, "Transnational Corporations and International Human Rights Law" *Notre Dame J. Int'l & Comp. L.* 6(1)(2016): 119-144.

۸. سمیه امیری، «مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها»، نشریه دانشجویی *راهبردهای حسابداری*، ۲(۱۳۹۶)، ۶۹.

۸. فاطمه براتلو، «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها»، *مجله راهبرد*، ۴۴(۱۳۸۶)، ۱۲۲.

توسعه و سازمان بین‌المللی کار به تضمین حقوق بشر توسط شرکت‌های فراملی پرداخته‌اند؛ اما عمده قواعد ناظر بر تضمین حقوق بشر توسط شرکت‌های فراملی در زمره حقوق نرم قرار دارد.^۹ مجموعه قواعد ناظر به تضمین حقوق بشر توسط سرمایه‌گذاران یا شرکت‌ها را مسئولیت اجتماعی تجاری^{۱۰} یا مسئولیت اجتماعی شرکت^{۱۱} می‌نامند. در جایی که موضوع تعهد، شرکت فراملی باشد مفهوم «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی» شکل می‌گیرد.

برخی معتقدند که رابطه شرکت با محیط پیرامون خود مشابه رابطه افراد با جامعه است که در پرتوی نظریه «قرارداد اجتماعی» قابل تبیین است. طبق این نظریه در مقابل حقوق اجتماعی برای اشخاص [و از جمله شرکت‌ها]، تکالیف اجتماعی برای آنها وجود خواهد داشت.^{۱۲} یکی دیگر از مبانی نظری مسئولیت اجتماعی، نظریه اعطای امتیاز^{۱۳} است. طبق این نظریه این دولت میزبان است که شخصیت حقوقی به شرکت اعطا می‌کند و در مقابل این امتیاز، شرکت باید انتظارات جامعه میزبان را تأمین نماید. از این نظریه به تعهد متقابل^{۱۴} نیز یاد می‌شود.^{۱۵}

شورای جهانی کسب‌وکار برای توسعه پایدار،^{۱۶} بیان می‌کند که مسئولیت اجتماعی عبارت است از «تعهدات شرکت برای تطابق با کدهای اخلاقی، مشارکت در توسعه اقتصادی، بهبود کیفیت سطح زندگی کارگران و خانواده‌های‌شان و مشارکت در توسعه جامعه‌ای که شرکت در آن فعالیت می‌کند.»^{۱۷} می‌توان گفت که مفهوم مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی از مشتقات اصل «توسعه پایدار» است که در اسناد بین‌المللی مختلفی مورد شناسایی قرار گرفته است.^{۱۸}

۹. حقوق نرم منبعی است که حقوق بین‌الملل را به سمت و سویی متعالی هدایت می‌کند (هدایت‌الله فلسفی، *صلح جاویدان و حکومت قانون* (تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۹۰)، ۴۴۳-۴۵۰) و می‌تواند شکاف و خلأ موجود میان چهارچوب ارزشی حقوق بین‌الملل و حقوق بین‌الملل موضوعه را پر نماید.

10. Business Social Responsibility

11. Corporate Social Responsibility (CSR)

12. Thomas Donaldson, *The Ethics of International Business* (Oxford: Oxford University Press, 1992), 136-143.

13. Concession Theory

14. Quid Pro Quo

۱۵. محمدحسین لطیفیان، «شرکت‌های چندملیتی و محدودیت‌های حقوق بشری»، *مجله تحقیقات حقوقی* ۶۰ (۱۳۹۱)، ۵۷۷-۵۷۹.

۱۶. شورای جهانی کسب‌وکار برای توسعه پایدار (World Business Council for Sustainable Development - WBCSD)، یک سازمان جهانی است که با همکاری بیش از ۲۰۰ کسب‌وکار پیشرو از اقتصادهای بزرگ سراسر دنیا، برای سرعت بخشیدن به انتقال به یک جهان پایدار تلاش می‌کنند. این شورا، با کمک به شرکت‌های عضو در جهت موفقیت و پایداری با تمرکز بر حداکثر تأثیر بر محیط‌زیست و جوامع فعالیت می‌کند.

See: www.wbcsd.org/Overview/About-us

۱۷. جعفر نوری یوشانلوئی و سعید جوهر، «مفهوم‌شناسی مسئولیت اجتماعی شرکت‌های تجاری در حقوق آلمان، فرانسه، انگلستان و ایران با رویکرد تطبیقی»، *مطالعات حقوق تطبیقی* ۵(۲)(۱۳۹۳)، ۶۰۶.

18. Ilias Bantekas, "Corporate Social Responsibility In International Law", *Boston University International Law Journal* 22, (2004), 317.

در نگرشی دیگر مسئولیت اجتماعی شرکت در جایی است که شرکت فراتر از تعهدات لازم‌الاجرا عمل می‌کند. گزارش کمیسیون اروپایی درخصوص مسئولیت اجتماعی شرکت مورخ ۲۰۰۱ در تعریف این مفهوم بیان می‌دارد «مسئولیت اجتماعی شرکت در جایی است که شرکت تصمیم می‌گیرد به‌طور داوطلبانه در یک جامعه بهتر و یک محیط‌زیست بهتر فعالیت کند.»^{۱۹} از آنجا که عمده قواعد حاکم بر تضمین حقوق بشر در زمره حقوق نرم هستند، می‌توان قواعد مسئولیت اجتماعی را همان «قواعد نرم در تضمین حقوق بشر توسط شرکت‌های فراملی» دانست.

مسئولیت^{۲۰} نتیجه تعهد است و بدون وجود یک تعهد لازم‌الاجرا نمی‌توان سخن از مسئولیت گفت. به‌همین جهت برای طرح مسئولیت شرکت‌ها ناشی از حقوق نرم اصولاً از عبارت پاسخگویی^{۲۱} یا مسئول بودن^{۲۲} استفاده می‌گردد.^{۲۳} از آنجا که تعهدات مربوط به تضمین حقوق بشر توسط شرکت‌های فراملی عموماً حقوق نرم هستند، به همین جهت، کاربرد عبارت مسئولیت در عبارت مسئولیت بین‌المللی اجتماعی شرکت‌های فراملی از روی تسامح است. به‌ویژه آنکه منظور از مسئولیت در این عبارت، نه مسئولیت ناشی از نقض تعهدات، بلکه خود تعهدات - ولو تعهدات حقوق نرم - برای شرکت‌هاست.

لازم به ذکر است که مصادیق مسئولیت‌های اجتماعی شرکت‌ها می‌تواند از کشوری به کشور دیگر متغیر و شاید گاه متضاد باشد. برای مثال اقداماتی در راستای حمایت از عقاید مذهبی در مالزی و یا مبارزه با تبعیض نژادی در آفریقا، در مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در این دو کشور جایگاه مهمی خواهد داشت.^{۲۴}

۲- مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی: فرصت‌ها

منظور از مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، تبدیل یک کشور توسعه‌نیافته یا در حال توسعه به یک کشور پیشرفته به‌واسطه چند شرکت فراملی نیست، زیرا هیچ شرکتی منافع مالی و افزایش سود سهامداران خویش را قربانی این موارد نخواهد کرد، بلکه مسئولیت اجتماعی، راهکارهایی در کسب‌وکار است که با اقدامات و طرح‌هایی سودمند برای جامعه همراه‌اند. این دیدگاه، از این باور ناشی می‌شود که یک کسب‌وکار با محیط اطرافش بسیار در هم تنیده است و موفقیت آن وابسته به سلامت جامعه

19. Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility: Green Paper, COM (01) 366

20. Responsibility

21. Accountability

22. Liability

۲۳. به‌طور مثال نک: به ماده ۱۰ کنوانسیون مبارزه با جرایم سازمان‌یافته فراملی مورخ ۲۰۰۴ و ماده ۲ کنوانسیون مبارزه با رشوه مقامات عمومی خارجی در معاملات تجاری فراملی مورخ ۱۹۹۷ و کنوانسیون بازل راجع به جریان فرامرزی پسماندهای خطرناک مورخ ۱۹۸۹ که از عبارت Liability و گزارشگر کمیسیون اروپایی راجع به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها که از عبارت Accountability برای مسئولیت شرکت‌ها استفاده کرده است.

24. J. G. Frynas, *Beyond corporate social responsibility: oil multinationals and social challenges* (Cambridge: university press, 2009), 89-90.

است.^{۲۵} در راستای تحقق این مسئولیت، برخی اسناد ملی و بین‌المللی در تقویت جایگاه مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی نقش داشته‌اند که فرصتی برای توسعه این تأسیس نوین حقوقی محسوب می‌شود.

۲-۱- قواعد قوام‌بخش مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی

اصل توسعه پایدار، تعهد به انتقال فناوری و شرط رفتار منصفانه در سرمایه‌گذاری خارجی از جمله قواعد قوام‌بخش مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی است.

اصل توسعه پایدار از مبانی تقویت نقش شرکت‌های فراملی در ایفای مسئولیت اجتماعی‌شان است. توسعه پایدار عامل ایجاد توازن و تعادل میان برخی ارزش‌های متزاحم در جامعه بین‌المللی است. پایداری مفهومی است که در دل آن ارکان سه‌گانه محیط‌زیست، حقوق بشر و حقوق توسعه به هماهنگی می‌رسند و در قالبی متناسب ادغام می‌گردند.^{۲۶} ماده ۵ اعلامیه ژوهانسبورگ^{۲۷}، حقوق محیط‌زیست، حقوق بشر و توسعه اقتصادی را ارکان سه‌گانه توسعه پایدار معرفی می‌نماید.^{۲۸} هرچند در ظاهر میان حوزه‌های حقوق سرمایه‌گذاری خارجی، حقوق بشر، حقوق محیط‌زیست و حقوق بین‌الملل توسعه، به‌جای همگرایی نوعی واگرایی وجود دارد؛ اما توسعه پایدار موجب الزام سرمایه‌گذاران خارجی برای اقداماتی است که موجب تقویت جایگاه حقوق بشر و حفظ محیط‌زیست برای آیندگان است. وظیفه اصلی اجرای این اصل که در برخی اسناد همچون اعلامیه استکهلم، اعلامیه ریو، منشور جهانی طبیعت و کنوانسیون حقوق دریاها ذکر شده است ناظر به بازیگران اقتصادی از جمله شرکت‌های فراملی خواهد بود.

تعهد به انتقال فناوری نیز که در برخی اسناد مانند کنوانسیون جنبه‌های تجاری مالکیت فکری (ماده ۶۶)، کنوانسیون حقوق دریاها (ماده ۱۴۴)، اعلامیه ریو (مواد ۹ و ۱۶)، معاهده منع اشاعه سلاح هسته‌ای (ماده ۴)، کنوانسیون تنوع زیستی (ماده ۱۶) و کنوانسیون حفاظت از لایه ازن (ماده ۶) آمده است، می‌تواند موجب تقویت مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی گردد. تعهد دولت‌ها به انتقال تکنولوژی می‌تواند به شکل الزام شرکت‌های متبوع تحقق یابد که در این صورت شرکت‌های فراملی نقش مهمی در انتقال تکنولوژی خواهند داشت. انتقال فناوری از طریق شرکت‌های فراملی به

25. G. Bosso and G. Michelon, "The effects of stakeholder prioritization on corporate financial performance: an empirical investigation", *International Journal of Management*, 27 (3), (2010), 470- 579.

- A. B. Caroll, "The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders" *Business Horizons*, 34 (4)(1991), 39- 48.

- D. Turler, "How corporate social responsibility influences organizational commitment?", *Journal of Business Ethics* 89 (2), (2009), 189- 204.

۲۶. محمدحسین رضائی قوام‌آبادی، «از ریو تا ریو: در تکاپوی توسعه پایدار»، *مجله تحقیقات حقوقی* ۶۲ (۱۳۹۲)، ۴۲۸-۴۳۳.

27. Johannesburg

28. World Summit on Sustainable Development, Johannesburg Declaration on Sustainable Development, A/CONF.199/20, 4 September 2002.

کشورهای درحال توسعه موجب توسعه اقتصادی، کاهش نرخ بیکاری و توسعه رفاه در دولت میزبان می‌شود. خصوصاً اگر این انتقال فناوری با تعهد به تکنولوژی پاک همراه باشد که با حفاظت از محیط‌زیست نیز همراه خواهد بود.^{۲۹}

همچنین سرمایه‌گذاران خارجی جهت حضور در کشورهای کمتر توسعه‌یافته، تضمین‌ها و حمایت‌هایی از جمله شرط رفتار منصفانه را می‌طلبند که در برخی معاهدات و موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی درج شده است. امروزه تفسیر شرط رفتار منصفانه متضمن این است که حقوق و منافع سرمایه‌گذار در برابر حقوق و منافع جامعه محلی دولت میزبان، به‌ویژه جوامع درحال توسعه، متوازن گردد. یکی از شرایطی که در بررسی رعایت شرط انصاف تأثیرگذار است، عملکرد و رفتار سرمایه‌گذار در برابر جامعه دولت میزبان می‌باشد. دولت میزبان می‌تواند در برابر رفتاری که سرمایه‌گذار آن را غیرعادلانه خوانده است، به عملکرد سرمایه‌گذار استناد کرده و اقدام خویش را واکنش متناسب به عملکرد متخلفانه سرمایه‌گذار معرفی کند.^{۳۰} اگر سرمایه‌گذاران و به‌ویژه شرکت‌های فراملی، خواهان حقوق و حمایت‌های مقرر در بستر معاهدات و موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری باشند، بی‌آنکه در برابر دولت میزبان و شهروندان آن مسئولیتی را عهده‌دار شوند، انصاف و عدالت تحقق نخواهد یافت.^{۳۱}

لازم به ذکر است یکی از شروط بهره‌مندی از حمایت‌های معاهدات سرمایه‌گذاری خارجی و قوانین ملی سرمایه‌گذاری خارجی، نقش سرمایه‌گذار خارجی در توسعه ملی آن کشور است. بررسی رویه داوری بین‌المللی نیز مؤید آن است که حتی اگر مفاد یک معاهده سرمایه‌گذاری بر این موضوع تصریح نکرده باشد، توسعه، بخش اجتناب‌ناپذیر از یک سرمایه‌گذاری مورد حمایت است. دیوان داوری در قضایایی از جمله «فداکس^{۳۲}» علیه ونزوئلا و «سالینی^{۳۳}» علیه مراکش و «پاتریک میچل^{۳۴}» علیه کنگو، تأکید می‌کند که یک سرمایه‌گذاری، باید در راستای توسعه کشور میزبان باشد تا بتواند از امتیازاتی چون دریافت غرامت در موارد مصادره برخوردار شود.^{۳۵} هیئت‌های داوری در قضیه

29. Mei Gechlik, "Making Transfer of Clean Technology Work: Lessons of the Clean Development Mechanism," *San Diego International Law Journal* 2 (2009): 227-285.

30. Luke Eric Peterson, "Bilateral Investment Treaties and Development Policy-Making", *International Institute for Sustainable Development* (2004), 2.

31. Stephan W.Schill, "Fair and Equitable Treatment under Investment Treaties as an Embodiment of the Rule of Law", *Institute for international law and justice newyork university school of law, IILJ* 6(2006): 1-54.

32. Fedax

33. Salini

34. Patrick Mitchell

35. Fedax N.V. v. The Republic of Venezuela, ICSID Case No. ARB/96/3, Award of March 9, 1998, para 43. Patrick Mitchell v. Democratic Republic of the Congo, ICSID Case, No. ARB/99/7, Feb 9, 2004, para 67. Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco, ICSID Case No. ARB/00/4, Jul 31, 2001, para 22.

«سالورز»^{۳۶} علیه مالزی و «جوی ماینینگ»^{۳۷} علیه مصر، تأکید می‌کنند که سرمایه‌گذاری، باید نقش اساسی در توسعه دولت میزبان ایفا نماید تا از حمایت‌های مقرر در موافقت‌نامه برخوردار شود.^{۳۸}

۲-۲- منابع مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی

قوانین داخلی دولت‌های متبوع و دولت میزبان شرکت‌های فراملی، قواعد بین‌المللی لازم‌الاجرا و حقوق نرم از جمله منابع مربوط به مسئولیت اجتماعی شرکت‌هاست.

۲-۲-۱- قوانین ملی

دولت‌های سرمایه‌پذیر یا میزبان از طریق کنترل واقعی بر شرکت‌های فراملی به تحقق مسئولیت اجتماعی این شرکت‌ها اقدام می‌کنند: واقعیت‌های جامعه‌شناختی به‌ویژه در منطقه آسیا، نشان‌دهنده این امر است که دولت‌های میزبان می‌توانند با ابداع و ابتکار راهکارهای نوین، از موارد نقض حقوق بشر به‌وسیله شرکت‌های فراملی بکاهند و در جهت توسعه پایدار گام بردارند. به‌طور مثال کشور هند به‌عنوان یک کشور در حال توسعه، در قانون تجارت سال ۲۰۱۳ خود، مقرراتی در مورد مسئولیت اجتماعی شرکت تصویب نمود که بنا بر آن، شرکت‌ها ملزم شده‌اند که ۲ درصد از سود خالص سالیانه خود را به امور مسئولیت اجتماعی اختصاص دهند. اختصاص حداقل یک کرسی به زنان در هیئت‌مدیره، مسئولیت‌های بیشتر برای حساب‌رسان رسمی، افزایش شفافیت و پاسخ‌گویی در عملکرد هیئت‌مدیره و... از دیگر الزاماتی است که این قانون بر شرکت‌ها تحمیل می‌نماید. همچنین ریشه‌کنی فقر، ارتقای آموزش و پرورش، کاهش مرگ‌ومیر کودکان و بهبود سلامت مادران، مبارزه با ویروس ایدز و سایر بیماری‌ها، اطمینان از پایداری زیست‌محیطی و رشد مهارت‌های حرفه‌ای برای کاربایی، از جمله فعالیت‌هایی است که طبق قانون مذکور، باید در خط و مشی مسئولیت اجتماعی شرکت‌های هندی و شرکت‌های خارجی حاضر در قلمرو هند گنجانده شود. ضمن آنکه کمک به صندوق‌های توسعه اجتماعی - اقتصادی و کمک و اعانه برای رفاه طوایف، قبایل، سایر اقشار ضعیف، اقلیت‌ها و زنان نیز در این قانون ذکر شده است.^{۳۹}

برخی ظرفیت‌های حقوقی داخلی به‌نحو غیرمستقیم موجب تحقق مسئولیت اجتماعی توسط شرکت‌های بزرگ تجاری می‌شوند. به‌طور مثال قوانین مربوط به نصب برچسب انرژی و سوخت بر

36. Salvors

37. Joy Mining

38. Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. The Government of Malaysia, ICSID Case No. ARB/05/10, May 17, 2007, p 113. Joy Mining Machinery Limited v. Arab Republic of Egypt, ICSID Case No. ARB/03/11, 2004, para 57.

- پوریا عسکری، حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در رویه داورى بین‌المللى (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۱)، ۵۴-۶۰

39. India Companies Act, 2013, Arts 134- 140.

روی برخی کالاها که در قوانین داخلی کشورها یا مناطق تجاری وجود دارد،^{۴۰} هرچند به نحو مستقیم شرکت را ملزم به کاهش مصرف سوخت و انرژی نمی‌کند اما خودبه‌خود منجر به جهت‌دهی رفتار مصرف‌کننده و به تبع آن تنظیم رفتار تولیدکننده می‌شود.^{۴۱} الزام به نصب تصاویر مشمئزکننده و بیانگر سرطان بر روی پاکت‌های سیگار نیز از دیگر موارد رایج است.

از طرفی، دولت‌های سرمایه‌فرست (دولت متبوع شرکت) نیز در تحقق مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی نقش مهمی را بازی می‌کنند. دولت متبوع شرکت اصلی می‌تواند با طرح مسئولیت شرکت اصلی به دلیل عدم تبعیت شرکت فرعی از حقوق بشر آن دولت موجبات الزام شرکت فرعی برای رعایت حقوق بشر دولت متبوع شرکت اصلی را فراهم آورد.^{۴۲} مبنای توجیهی کنترل دولت‌های متبوع شرکت‌های فراملی، این است که کشورهای سرمایه‌فرست، نه تنها در مقابل جامعه جهانی متعهد به حمایت و ارتقای حقوق بشر هستند، بلکه ابزارهای حقوقی کنترل شرکت‌های فراملی را نیز در اختیار دارند.^{۴۳} اعمال صلاحیت از سوی دولت متبوع شرکت اصلی که معمولاً از دولت‌های توسعه‌یافته هستند متضمن اعمال استانداردهای حقوق بشری در سطح عالی‌تری هستند،^{۴۴} صلاحیت فراسرزمینی در موضوع حقوق بشر در مواردی از سوی حقوق بین‌الملل نیز الزامی شده است. به طور مثال کنوانسیون سازمان ملل متحد در خصوص مبارزه با رشوه مقامات عمومی خارجی در معاملات

←40. See Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2017 setting a framework for energy labelling and repealing Directive 2010/30/EU

۴۱. همچنین برخی از جرایم کیفی مانند اشاعه کذب و تدلیس موجب الزام شرکت‌های تجاری برای ارائه اطلاعات واقعی از ارزیابی زیست‌محیطی و حقوق بشری خود می‌شود. به‌عنوان مثال می‌توان به طرح ادعای تبلیغ دروغ علیه شرکت نایکی (Nike v. Kasky) و طرح ادعای فریب سهامداران علیه شرکت فورد (Dodge v. Ford Motor Co) در آمریکا اشاره نمود که در نهایت با مصالحه شرکت نایکی با سازمان‌های مردم‌نهاد و تبرئه شرکت فورد خاتمه یافت. این احتمال برای شرکت نفتی بی پی نیز مطرح بوده است.

- Sara Joseph, *Corporations and transnational Human Rights Litigation*, (London: Hart publishing, 2004), 8.

- A. Cherry Judd and F. Sneirson, "Beyond Profit: Rethinking Corporate Social Responsibility and Greenwashing After the BP Oil Disaster Miriam," *Tulane Law Review* 85 (2011): 1028- 1032.

42. Morgenstern Felice and Blaise Knapp, "Multinational Enterprises And The Extraterritorial Application Of Labour Law," *International and Comparative Law Quarterly* 27 (1978): 783.

۴۳. لطیفیان، پیشین، ۵۹۴.

۴۴. به‌طور مثال قانون آمریکا، شرکت‌های آمریکایی حاضر در دولت‌های خارجی را ملزم به تهیه مکان کار امن و سالم، استخدام منصفانه که شامل ممنوعیت استفاده از کودکان و یا کار اجباری می‌شود، رعایت حق بر تجارت دسته‌جمعی، ترویج حکمرانی مطلوب، رعایت حقوق کار، احترام به حداقل استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر و مسئولیت حفاظت از محیط‌زیست می‌نمود. قانون استرالیا نیز شرکت‌های استرالیایی در دولت‌های خارجی را به مواردی چون رعایت حقوق مالیات کشور میزبان، در نظر داشتن حق بر سلامتی مصرف‌کننده و استانداردهای امنیت مورد قبول استرالیا و کشور میزبان و پرهیز از رقابت تجاری ناعادلانه الزام می‌کند.

- نوری یوشانلویی، پیشین، ۶۱۴.

- Surya Deva, "Acting Extraterritorially to Tame Multinational Corporations for Human Rights Violations: Who Should 'Bell the Cat'?", *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 5, No. 1, (2004), 85.

تجاری بین‌المللی (کنوانسیون مفاسد اقتصادی) مورخ ۲۰۰۳^{۴۵} تعهداتی را درخصوص قانونگذاری شرکت‌های فرعی در ارتباط با مفاسد اقتصادی بر دولت‌های عضو تحمیل می‌کند.^{۴۶} همچنین برخی معاهدات بین‌المللی سرمایه‌گذاری نیز دولت متبوع سرمایه‌گذاری را محق به اعمال صلاحیت بر شرکت‌های فرعی تأسیس شده از سوی شرکت متبوع خود کرده‌اند.^{۴۷}

۲-۲-۲- قواعد بین‌المللی

اصول راهنمای سازمان توسعه و همکاری اقتصادی (OECD) با عنوان اصول راهنمای شرکت‌های فراملی،^{۴۸} به‌عنوان بخشی از اعلامیه سرمایه‌گذاری خارجی و شرکت‌های فراملی^{۴۹} و با هدف تحقق مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی در سال ۱۹۷۶ مورد تصویب قرار گرفت. اهمیت اصول راهنمای OECD از این واقعیت سرچشمه می‌گیرد که تدوین‌کنندگان آن، جملگی کشورهای سرمایه‌فرست از کشورهای توسعه‌یافته و همچنین میزبان شمار قابل توجهی از شرکت‌های فراملی هستند. این به‌خودی‌خود نشان‌دهنده این حقیقت است که کشورهای توسعه‌یافته نیز ضرورت تحقق مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها را تصدیق می‌کنند. وانگهی، اصول راهنمای OECD دربردارنده ارزش‌های نوظهوری است که حقوق بین‌الملل، می‌تواند بستر آن را نقطه عزیمت توسعه خود قرار دهد و به‌سوی تأسیس رژیم جامع، کامل و مستقل مسئولیت شرکت‌های فراملی حرکت نماید. اعلامیه تجاری اروپا در مبارزه با محروم‌سازی اجتماع^{۵۰} مورخ ۱۹۹۵ که منجر به گزارش سبز مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در کمیسیون اروپا شد نیز اعلامیه‌ای است که با مشارکت کمیسیون اروپا و شرکت‌های تجاری مهم تهیه گردید. اصول اساسی و حقوق مربوط به کار مورخ ۱۹۹۸ مصوب سازمان بین‌المللی کار^{۵۱} نیز به رعایت حقوق بشر در شرکت‌ها اشاره کرده است.

سازمان ملل متحد در سال‌های اخیر، شاهد دو تلاش گوناگون در جهت تحقق مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی بوده است. نخستین تلاش، به طرح پیمان جهانی دبیر کل سابق (کوفی عنان)

45. UN Convention Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions (Convention Against Corruption), 2003.

46. International Bar Association, "Report of the Task Force on Extraterritorial Jurisdiction" (London: International Bar Association, Legal Practice Division, 2008), 201-264.

47. Jennifer A. Zerk, "Extraterritorial Jurisdiction: Lessons for the Business and Human Rights Sphere from Six Regulatory Areas" (A report for the Harvard Corporate Social Responsibility Initiative to help inform the mandate of the UNSG's Special Representative on Business and Human Rights, Working Paper No. 59, Cambridge: Harvard University, 2010), 117.

48. OECD, Guidelines for Multinational Corporations (31 October 2001) OECD Doc DAF/IME/WPG (2000) 15/ FINAL (OECD Guidelines).

49. OECD, The OECD Declaration and Decisions on international investment and Multinational Enterprises, (25 May 2011).

50. European Business Declaration against Social Exclusion, 1995.

51. ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, 1998

سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۸ بازمی‌گردد.^{۵۲} این طرح متضمن مشارکت سازمان ملل متحد با بخش خصوصی در تحقق ده اصل مندرج در این سند بین‌المللی است.^{۵۳} هدف بنیادین این طرح، ایجاد مشارکت میان سازمان ملل متحد و بخش خصوصی، به‌منظور همکاری در تحقق اصول مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی است.

در کنار طرح پیمان جهانی، کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۳ و به‌عنوان تلاش دوم، به تدوین قواعد رفتاری سازمان ملل متحد درمورد مسئولیت‌های شرکت‌های فراملی و دیگر مؤسسات بازرگانی در رابطه با حقوق بشر^{۵۴} اقدام کرد. هدف مجموعه قواعد سازمان ملل متحد، فراهم آوردن نخستین سند جامع بین‌المللی درمورد تعهدات حقوق بشری شرکت‌های فراملی است که به‌طور مستقیم بر آنها قابل‌اعمال باشد. ارزش مجموعه قواعد سازمان ملل متحد، در کلیت و جهان‌شمول بودن آن نهفته است.^{۵۵}

سازمان بین‌المللی استاندارد نیز دستورالعملی را ذیل عنوان «ایزو ۲۶۰۰۰» در سال ۲۰۱۰ منتشر کرده که در آن، برخی از مهم‌ترین اصول مسئولیت بین‌المللی شرکت‌ها^{۵۶} را بیان داشته است. بنا بر این اصول، شرکت‌ها ملزم به پاسخ‌گویی هستند، به این معنا که قواعد و تعهدات‌شان را رعایت کنند، شفاف عمل نمایند و مطابق با اصول قابل‌اعمال، پاسخ دهند و تمایل و توان کافی را برای احراز توقعات اجتماعی کسب نمایند.^{۵۷} از نظر آنکتاد، بهره‌مندی کامل کشورهای درحال توسعه از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، در صورتی امکان‌پذیر است که اجرای موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری، با درجه‌ای از انعطاف‌پذیری همراه باشد که اهداف توسعه‌محور دولت میزبان را لحاظ نماید.^{۵۸}

سازمان‌های غیردولتی در اشکال گوناگون به نظارت نرم (قوام نیافته) بر فعالیت‌های شرکت‌های فراملی دست می‌زنند. این سازمان‌ها، طرح‌هایی را در حوزه مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی

52. UN Global Compact office, "United Nations Guide to the Global Compact: A practical understanding of the vision and the Nine principles" accessed 6/3/2018; <http://www.Unglobalcompact.Org/irj/Servlet/prt/portal/Com.Sapportals.Km.docs/Ungc-html-Content/public-Documents/gcguide.Pdf>.

۵۳. در این ده اصل به چهار موضوع اصلی حقوق بشر، کار، محیط‌زیست و مبارزه با فساد در فعالیت‌های تجاری اشاره شده است.

- فرناز صفدری، «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها»، *مجله نامه اتاق بازرگانی* ۵۰۲، (۱۳۸۸)، ۱۰.

54. UN- norms on the responsibilities of transnational Corporations and other Bussiness enterprises with Regard to Human Rights.

۵۵. مهران رضوانی، «مسئولیت حقوقی شرکت‌های چندملیتی در رعایت قواعد بین‌المللی حقوق بشر» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، تهران: دانشگاه پیام نور تهران، ۱۳۹۱)، ۷-۱.

۵۶. سازمان‌دهی، رعایت اصول زیست‌محیطی، حقوق بشر (اعم از حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی و حقوق اساسی کار)، رویه‌های کار، حقوق مصرف‌کننده و مشارکت در توسعه اجتماعی.

۵۷. محمدرضا پاسبان، زینب اصغری، «نقش رفتار منصفانه در حل‌وفصل اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری خارجی با تأکید بر مفهوم مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی»، *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی* ۳(۸) (۱۳۹۳)، ۵۸.

۵۸. همان، ۶۰.

تنظیم می‌نمایند؛ تنظیم این قبیل طرح‌ها یا به شکل مستقل و یا با همکاری و مشارکت شرکت‌های فراملی صورت می‌گیرد.^{۵۹} این سازمان‌ها در عدم‌انقاعده معاهده چندجانبه سرمایه‌گذاری خارجی (MAI) در سال ۱۹۹۸ نیز نقش مهمی ایفا نمودند. در واقع OECD به‌منظور ایجاد نظام جامع سرمایه‌گذاری خارجی، مذاکراتی را راجع به سرمایه‌گذاری خارجی آغاز کرد که فاقد هرگونه مقرره‌ای در رابطه با محیط‌زیست، حقوق بشر، حمایت از مصرف‌کنندگان، توسعه پایدار و استانداردهای حقوق کار بود و تنها تضمین‌کننده منافع شرکت‌های فراملی در دولت‌های میزبان بود. مذاکرات در نهایت در ۲۴ آوریل ۱۹۹۸ متوقف گردید.^{۶۱}

در سال‌های اخیر، شرکت‌ها آیین و اصول راهنمایی را به‌طور داوطلبانه تنظیم می‌نمایند که موضوع آنها ضرورت احترام به حقوق بشر است. جالب‌توجه آنکه شرکت‌هایی که در بخش‌های صنعتی مشابهی فعالیت می‌کنند، اقدام به تدوین آیین و اصول یکسانی کرده‌اند. به‌عنوان مثال، از طرح‌های مشارکت بخش صنعتی پوشاک در آمریکا^{۶۲} و طرح شرکت‌های نساجی و پوشاک در استرالیا^{۶۳} می‌توان به‌عنوان نمونه‌هایی از آیین‌های خودگردان شرکت‌های فراملی یاد کرد.

۳- مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی: چالش‌ها

هرچند دولت میزبان و دولت متبوع شرکت‌های فراملی نقش مهمی در تحقق مسئولیت اجتماعی این شرکت‌ها دارند با این حال با مشکلاتی مواجه هستند. دولت میزبان با موانعی از جمله وجود معاهدات سرمایه‌گذاری خارجی، شرط ثبات در موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی، دشواری برداشتن نقاب از چهره واقعی شرکت و در نهایت وجود استانداردهای حداقلی رفتار با بیگانگان، در کنترل شرکت‌های فراملی روبه‌رو هستند. همچنین انتقال قدرت از حوزه عمومی به حوزه خصوصی (خصوصی‌سازی) در دولت میزبان که توان دولت در کنترل شرکت‌های فراملی را کاسته است نیز از محدودیت‌های پیش روی کشورهای در حال توسعه است.

همچنین نظارت بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی از طریق دولت متبوع شرکت، با محدودیت‌های فراوانی مواجه است. نخستین و مهم‌ترین این محدودیت‌ها، امکان تعارض

۵۹. سازمان‌های غیردولتی، علاوه بر این، با برپایی آشکال گوناگون اعتراضات اجتماعی از قبیل نافرمانی مدنی، تظاهرات و جنبش‌های اعتراضی، نارضایتی خود را علیه فعالیت‌های مخرب شرکت‌های فراملی اعلام می‌نمایند. تظاهرات گروه‌های جامعه مدنی در سال ۱۹۹۹ در سیاتل را می‌توان نمونه‌ای از این فعالیت‌ها عنوان کرد.

- جوزف استیگلیتز، نگاهی نو به جهانی شدن، ترجمه مسعود کرباسیان (تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۶)، ۱۰۷.

60. Multilateral Agreement on Investment.

61. Nieuwenhuys Eva, *Global development through international investment law: Lessons Learned from MAI*, (Boston: Nijhoff publications, 2004), 295.

62. J. Johnson, "Public private- public Convergence: How the private Actor Can Shape public International Labour Standards", *Brooklyn journal of International Law* 24, (1998): 299-302.

- Joseph, *Corporations and transnational Human Rights Litigation*, op.cit, 8.

63. "Ethical Trading Initiative", accessed: 11/4/2018, <https://www.ethicaltrade.org/training/human-rights-due-diligence-2-day-immersive-training>.

اعمال صلاحیت فراسرزمینی دولت‌های سرمایه‌فرست با حاکمیت ملی دولت‌های میزبان است.^{۶۴} دشواری ناشی از اجرای قانون خارجی، از دیگر محدودیت‌های دولت‌های سرمایه‌فرست در کنترل سرمایه‌گذاری خارجی است. دکترین موسوم به «ایراد دادگاه نامناسب»^{۶۵}، دشواری برداشتن نقاب از چهره واقعی شرکت^{۶۶} و امکان ایجاد تنش‌های دیپلماتیک میان دولت‌های سرمایه‌فرست و دولت‌های سرمایه‌پذیر، امکان موفقیت طرح دعاوی فراملی در کشورهای سرمایه‌فرست را با شکست مواجه کرده است.

همچنین در مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها باید توجه داشت که معمولاً بین نفع شرکت و نفع کل جامعه، شکافی بزرگ وجود دارد. در واقع، در نظر شرکت‌ها منافع سرمایه‌گذاران و سهام‌داران شرکت مهم‌تر از نفع عمومی است. این موضوع ناشی از محوریت الگوی هزینه - فایده در شرکت‌های تجاری است. در این الگو، کمک‌های حقوق بشری در صورتی برای شرکت‌ها توجیه‌پذیر خواهد بود که به افزایش اعتبار شرکت، بهبود عملکرد مالی، اعتلای وجهه علامت تجاری، گسترش بازارها و... منتهی گردد. حتی ممکن است امر خیرخواهانه صرفاً با هدف بازگشت بیشتر سرمایه باشد. شرکت‌هایی مثل نایکی^{۶۷} که در دهه نود با خطر تحریم خرید محصولات روبه‌رو بوده‌اند، یا مک‌دونالد که خطر شکایات حقوقی پر سر و صدا را به دلیل دغدغه چاقی مردم پیش روی خود می‌دید، شاید مسئولیت اجتماعی را راهبردی برای ارائه چهره‌ای دوستانه‌تر به عموم مردم دیدند. همچنین تلاش برای تحقق مسئولیت اجتماعی گاه خود موجب بروز مشکلاتی دیگر می‌گردد. برای مثال، هدف مک‌دونالد از فروش سیب، مقابله با مشکل چاقی بود، اما در عمل از بین رفتن تنوع زیستی را در تولید سیب به همراه داشت؛ چراکه این شرکت بر ماندگاری و یکسان بودن سیب‌های خریداری شده اصرار داشت.^{۶۸} یا شرکت تنباکوی آمریکا - بریتانیا، در سال ۲۰۰۴ جایزه گزارش توسعه پایدار برنامه محیط‌زیست را برای گزارش دهی اجتماعی سالانه در این سال از سازمان ملل دریافت می‌نماید؛ درحالی که یک شرکت تولید تنباکو که محصولات شدیداً مضر دارد، نمی‌تواند دوستدار اجتماع تلقی شود. می‌توان گفت «فرمالیسم یا شکل‌گرایی» در حمایت از مسئولیت اجتماعی می‌تواند غایت مسئولیت اجتماعی شرکت را تحت الشعاع قرار دهد.

۶۴ لطیفیان، پیشین، ۵۹۴-۵۹۵.

۶۵ دکترین ایراد دادگاه نامناسب (Forum Non Conveniens)، دکترینی است در حقوق کامن لا که طبق آن حتی اگر دادگاه صلاحیت رسیدگی داشته باشد اما صلاحیت دادگاه کشور دیگری مناسب‌تر باشد، داگاه موردنظر از رسیدگی خودداری می‌نماید.

- محمدجعفر قنبری جهرمی و رحیم باغبان، «اقامه دعوا علیه بنگاه‌های چندملیتی: مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، چالش‌ها»، فصلنامه تحقیقات حقوقی ۶۷ (۱۳۹۳)، ۲۰۹.

۶۶ محسن محبی و سیدیا سر ضیایی، «صلاحیت فراسرزمینی در حقوق بین‌الملل در پرتو خرق حجاب شخصیت حقوقی شرکت»، مجله حقوقی بین‌المللی ۴۷ (۱۳۹۱)، ۱۱-۱۳.

67. NIKE

68. Deborah Doane, "The Myth of CSR", *Stanford Social Innovation Review* 3(3)(2005), 7. Accessed 18/5/2017, https://ssir.org/articles/entry/the_myth_of_csr

با این حال با رویکردی آینده‌نگر، مسئولیت اجتماعی نه تنها سیاستی هزینه‌بر تلقی نخواهد شد، بلکه نوعی سرمایه‌گذاری انسانی و اجتماعی تلقی می‌شود. به نظر می‌رسد که شرکت‌ها متوجه این مسئله شدند که تضمین موفقیت بلندمدتشان، نیازمند توجه بیشتر و افزایش نقششان در حل بیش‌ازپیش مسائل و مشکلات جامعه است. به همین سبب، امروزه بیشتر شرکت‌های بزرگ فراملی در کنار گزارش‌های مالی سالانه، داوطلبانه گزارش‌هایی را نیز درباره فعالیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی خود منتشر می‌کنند؛ این گزارش‌ها، مزایایی همچون مثبت‌تر شدن دیدگاه مشتریان، افزایش اعتماد سهامداران، افزایش رضایت کارکنان، حمایت جامعه، توانایی ورود به کشورهای جدید، تمایز تصویر و برند شرکت نزد مشتریان و جامعه را دارد.^{۶۹}

اخذ مالیات از شرکت‌ها نیز یکی دیگر از طرق ارتقای جایگاه حقوق بشر برای دولت‌هاست. هرچند مالیات بالا می‌تواند در این رابطه به دولت برای توسعه اجتماعی کمک کند، اما در مقابل موجب کاهش درآمدهای شرکت خواهد شد. شرکت‌ها به‌طور طبیعی تلاش می‌کنند در جایی برای مسئولیت‌های اجتماعی خود هزینه کنند که نتیجه مستقیم و محسوس به دنبال داشته باشد، لذا پرداخت مالیات با هدف تحقق مسئولیت‌های اجتماعی در اولویت آخر شرکت‌ها قرار می‌گیرد.^{۷۰} برخی معتقدند که کاهش بار مالیاتی شرکت حتی مشروط به پذیرش مسئولیت اجتماعی شرکت، اخلاقی نیست؛ چراکه مالیات شرکت در اصل به سایر مردم تحمیل خواهد شد.^{۷۱} باید توجه داشت که در عدول از مسئولیت اجتماعی شرکت، تفاوتی میان فرار مالیاتی^{۷۲} و اجتناب از پرداخت مالیات^{۷۳} نیست.^{۷۴} در رابطه با شرکت‌های فراملی موضوع مالیات مضاعف موجب می‌شود تا چالش پرداخت مالیات برای توسعه اجتماعی دوچندان شود.^{۷۵} انعقاد موافقت‌نامه‌های مالیات مضاعف میان دولت میزبان و متبوع شرکت‌های فراملی این چالش را به نفع یکی از دو دولت منتفی خواهد نمود.

یکی دیگر از چالش‌های پیش روی تحقق مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها این است که بسیاری از مدیران و سهامداران این شرکت‌ها همان تصمیم‌گیران و قانونگذاران دولت متبوع یا میزبان شرکت هستند. با این حال جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی که به رسوایی‌های مالی و فجایع حاصل از عملکرد شرکت‌ها آگاهی و اشراف دارند به خوبی می‌توانند مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها را مطالبه

69. D. L. Gill, S. J. Dickinson and A. Scharl, "Communicating sustainability: A web content analysis of North American, Asian and European firms", *Journal of Communication Management* 12(3) (2008), 243- 262.

70. Doane, (op.cit.), 7.

71. Reuven S. Avi-Yonah, "Corporate Taxation and Corporate Social Responsibility", *N. Y. U. J. L. & Bus* 11 (1)(2014): 1- 29.

72. Tax Evasion.

73. Tax Avoidance.

74. Prem Sikka, "Smoke and mirrors: Corporate social responsibility and tax avoidance", *Accounting Forum* 34 (3-4)(2010): 153- 168.

75. Jasmine M. Fisher, "Fairer Shores: Tax Havens, Tax Avoidance, And Corporate Social Responsibility", *Boston University Law Review* 94 (2014): 352- 354.

کرده و از مشکل «اتحاد مسئول - سهامدار» بکاهند.

۴- عملکرد شرکت‌های فراملی

هرساله شرکت‌های بزرگ و فراملی، عمدتاً گزارش‌هایی را تحت عنوان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها منتشر کرده و در دسترس عموم قرار می‌دهند که در آن، با برشمردن برخی از ضوابط و اصول کاری‌شان، شرحی از فعالیت‌ها، سرمایه‌گذاری‌ها و نیز مشارکت‌های اجتماعی خود را ارائه می‌دهند. هرساله نیز مؤسساتی مانند مجله فورچون^{۷۶}، شرکت‌ها را بر اساس این گزارش‌ها و از نظر مسئولیت‌پذیری اجتماعی، رده‌بندی می‌کنند^{۷۷}؛ در این قسمت به برخی فعالیت‌های تعدادی از شرکت‌های فراملی موفق در عرصه مسئولیت اجتماعی اشاره می‌شود.

۴-۱- شرکت پپسی^{۷۸}

در سال ۲۰۱۰ شرکت پپسی، کمپین تازه شدن پپسی^{۷۹} را راه‌اندازی کرد. این کمپین بستری را از طریق وب‌سایت خود، برای مشارکت مردم و سازمان‌های غیردولتی، در بیان مشکلات و چالش‌های اجتماعی‌شان و پیشنهاد برای رفع این معضلات فراهم کرد. در این وب‌سایت، هر فرد و سازمان مردم‌نهاد می‌توانست طرح و برنامه خود را در یکی از حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، هنری، توسعه جامعه و غیره ارائه دهد و بازدیدکنندگان وب‌سایت را از طریق سیستم رأی‌دهی، به حمایت از طرح و برنامه خود ترغیب نماید. برای اجرای این کمپین، ۲۰ میلیون دلار بودجه در نظر گرفته شد. بدین ترتیب، شرکت پپسی طرح‌هایی که از دیدگاه بازدیدکنندگان، بیشترین رأی را به خود اختصاص داده بود، مورد حمایت مالی قرار داد و همراه ۳ میلیون دلار از این بودجه را بر اساس رأی مردم در پورتال شرکت، به طرح‌های منتخب تخصیص می‌داد. نکته مهمی که این کمپین را منحصر به فرد می‌کند، ادغام اهداف بازاریابی با فعالیت‌های مسئولیت اجتماعی شرکت است.

76. Fortune Magazine

77. برطبق گزارش سال ۲۰۰۵ نشریه فورچون، شرکت‌های «بریتیش پترولیوم» و «رویال داچ شل»، به‌عنوان دو شرکت نخست دنیا از نظر مسئولیت‌پذیری در قبال مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی معرفی شدند. شرکت نفتی بریتیش پترولیوم از نظر میزان مسئولیت‌پذیری در قبال مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی، در میان شرکت‌های اقتصادی جهان در رتبه اول قرار گرفته است و شاخص مسئولیت‌پذیری برای این شرکت ۷۸ اعلام شده است. طبق این گزارش، پس از بریتیش پترولیوم، به ترتیب شرکت نفتی رویال داچ شل، شرکت خدماتی دافون، بانک اچ. اس. بی. سی، کارفور، شرکت اتومبیل‌سازی فورد، شرکت الکترونیکی تویگو، الکترونیک فرانسه، شرکت اتومبیل‌سازی پژو و شرکت نفتی شورن قرار دارند. نک:

"csriran", accessed: 16/6/2018, <http://csriran.com/wp-content/uploads/2009/03/csr-messages.pdf>

78. Pepsi

79. Project Refresh Pepsi

۴-۲- شرکت فیلیپس^{۸۰}

این شرکت مسئله و چالش اصلی خود را در حوزه مسئولیت اجتماعی، به بحث آگاهی کودکان نسبت به زندگی سالم و فرهنگ اختصاص داد. در این مسیر، شرکت با ترغیب کارکنان به مشارکت داوطلبانه در پروژه‌های تعریف‌شده به مدت سه روز در سال، با هدف افزایش آگاهی کودکان دانش‌آموز در رابطه با الگوهای سلامتی و تندرستی، گام مؤثری برداشت.^{۸۱}

۴-۳- شرکت سُرواتی^{۸۲}

در اوایل دهه ۱۹۷۰، دولت رواندا از شرکت سُرواتی^{۸۳} که صادرکننده شناخته شده چای در کنیا و رواندا بود، دعوت کرد تا در منطقه‌ای دورافتاده، یک کارگاه فرآوری چای راه‌اندازی کند. برای انجام این کار، شرکت جاده‌سازی کرد و برق و آب پاکیزه را به این منطقه آورد. مدتی بعد، این شرکت اقدام به ساخت چند مدرسه و یک درمانگاه کرد تا به این ترتیب وضع زندگی مردم فقیر و تهیدست محلی را بهبود بخشیده تا از بابت داشتن یک نیروی کار ماهر و تندرست اطمینان حاصل کند. مدتی پس از آن، این شرکت شرایطی را برای ریشه‌کنی بی‌سوادی و کار کودکان فراهم نمود. این شرکت بر این باور است که این کارخانه، به خاطر پشتیبانی و وفاداری جامعه محلی بود که از نسل‌زدایی و آشوب‌های سال ۱۹۹۴ در امان ماند.^{۸۴}

۴-۴- شرکت فولکس واگن^{۸۵}

از جمله اقدامات شرکت فولکس واگن در راستای فعالیت‌های مسئولانه اجتماعی، انتشار اعلامیه حقوق اجتماعی و روابط صنعتی این شرکت، با همکاری و مساعدت کمیته شرکت‌های جهانی و فدراسیون بین‌المللی فلز در سال ۲۰۰۲ بوده است.^{۸۶} این اعلامیه، تعهد گروه بین‌المللی فولکس واگن در مقابل معیارهای اساسی مسئولیت اجتماعی، مانند آزادی تشکل‌ها، مبارزه علیه تبعیض و احترام به هنجارهای اساسی سلامت و امنیت است.

۴-۵- شرکت گوگل^{۸۷}

کمک به مدارس، کمک‌های خیریه، تفکیک زباله، کاهش مصرف کاغذ، کارهای عام‌المنفعه در

80. Philips

81 "better me better world", accessed: 14/2/2018, www.usa.philips.com/c-w/better-me-better-world.html

82. Sorwathe

83 Sorwathe

84. "teaimporters", accessed: 21/7/2017, www.teaimporters.com/sorwathe/

85. Volkswagen

86. "eiro", accessed: 26/3/2018, www.eiro.eurofound.ie/2002/07/Feature/EU0207203F.html

87. Google

حمایت از شرکت‌های کوچک و کاهش مسائل زیست‌محیطی دیتاسنترهای گوگل^{۸۸}، مقوله‌هایی است که در گوگل به آن توجه شده است.^{۸۹}

۴-۶- بنیاد گیتس^{۹۰}

این بنیاد پس از ثبت در سال ۲۰۰۰ میلادی، به‌نوعی کارهای خیریه و عالم‌المنفعه مانند واکسیناسیون^{۹۱} کودکان و دیگر اهداف ارزشمند در دنیا می‌کند. یکی از کارهای عجیب آنها، کمک به ضدبارداری زنان است که اخیراً جنجالی ایجاد کرده است. بنیاد گیتس، به‌نوعی اهرم مسئولیت اجتماعی میکروسافت است. بنیاد گیتس در فعالیتهای بشردوستانه‌اش، به مقوله شهروند - شرکت^{۹۲} در چهارچوب جهانی توجه می‌کند و تلاش دارد تا نقش خود را به‌عنوان یک شهروند - شرکت با سرمایه‌ای بیش از ۲۰ میلیارد دلار، از آمریکا به قاره آفریقا و آسیا نیز بکشانند.^{۹۳}

۴-۷- شرکت سامبازون

شرکت سامبازون^{۹۴} در کالیفرنیا و برای ارائه نوشیدنی‌ها، میان وعده‌ها و مکمل‌های غذایی تهیه شده از یک میوه بومی آمازون به نام آسای، راه‌اندازی شده است. در چند سال گذشته، این شرکت رشد درآمدی بین ۱۹ تا ۳۰ درصد را ثبت کرده و درعین حال بیش از ۸۰۰ هزار هکتار از جنگل‌های بارانی آمازون در برزیل را به‌صورت پایدار اداره کرده است. این شرکت همچنین در مدارس، کلینیک‌های پزشکی و مراکز اجتماعی محلی نزدیک کارخانه فناوری خود در برزیل، سرمایه‌گذاری کرده است.^{۹۵} البته در مقابل این نمونه‌های موفق، نمونه‌هایی هم وجود دارند که مورد انتقاد قرار گرفته‌اند. به‌عنوان مثال، شرکت «نایکی» در برابر اتهام استفاده از نیروی کار ارزان و شرایط کار پرفشار، تصمیم گرفت با منتقدان روبه‌رو شود و در همان سال، در پایگاه اینترنتی شرکت، فهرست کامل کارخانه‌های شرکت به همراه گزارش‌های حسابرسی اجتماعی آنها را منتشر کرد. نمونه دیگر، شرکت «اگزون»^{۹۶} است که به دلیل خلأ فعالیت مناسب در زمینه‌های اجتماعی و محیط‌زیستی، بارها مورد انتقاد قرار گرفته است.^{۹۷} البته هم اگزون و هم سایر شرکت‌های نفتی فراملی، حالا بیش‌ازپیش اهمیت انجام

88. Google data center

89 "google", accessed: 22/5/2018, www.google.org/#_ga=2.167695358.1556644455.1517240727-1753778048.1517240727

90. Gates Foundation

91. همچنین می‌توان به کار کمپانی جی. اس. کی. در اهدای داروهای ضد بیماری‌های ویروسی - ژنتیکی به کشورهای آفریقایی اشاره کرد.

92 corporate citizen

93 "microsoft", accessed: 8/4/2018, www.microsoft.com/en-us/about/corporate-responsibility

94 Sambazon

95 "sambazon", accessed: 2/12/2017, www.sambazon.com/fair-trade

96. Exxon

97. Frynas, (op.cit.), 89-90.

داوطلبانه فعالیت‌های اجتماعی و سازگار با محیط‌زیست را درک می‌کنند، به طوری که حتی شرکتی دولتی مانند «نفت چین» هم در سال ۲۰۰۷، برای اولین بار، گزارش سالیانه‌ای مختص فعالیت‌های مرتبط با مسئولیت اجتماعی خود منتشر کرد.^{۹۸}

بررسی‌ها نشان می‌دهد، شرکت‌هایی بیشتر در زمینه مسئولیت اجتماعی دغدغه دارند که دامنه فعالیت‌های جهانی‌شان، گسترده‌تر و وابستگی‌شان به بازارهای سهام بین‌المللی و نیز اعتبار و شهرت جهانی‌شان، بیشتر از سایرین است. برای مثال، در حالی که شرکت «نفت چین»، در حال توسعه فعالیت‌هایش در سودان و برمه است خیلی از شرکت‌های عظیم نفتی از قبول پروژه در کشورهای با رژیم متهم به نقض حقوق بشر نظیر سودان و برمه سر باز می‌زنند. نکته‌ای که این میان‌بایستی به آن توجه داشت، این است که بیشتر نفت و گاز دنیا در دست شرکت‌هایی است که ملی هستند و مالکیت‌شان دولتی است. روسیه، عربستان سعودی و ایران، از جمله دولت‌هایی هستند که مالک این شرکت‌ها می‌باشند. شرکت‌های نفتی بزرگ دولتی، عمدتاً به عملیات در کشورهای خودشان مشغول هستند. برای نمونه، شرکت‌های ملی نفت ایران، عربستان و مکزیک، تقریباً هیچ‌گونه عملیات اکتشافی در خارج از مرزهای‌شان ندارند.^{۹۹} آنچه واضح است، این شرکت‌ها، به نسبت شرکت‌های فراملی، کمتر تحت فشار افکار عمومی و جامعه هستند که در مورد مسئولیت اجتماعی، اقداماتی را انجام دهند.^{۱۰۰}

نتیجه‌گیری

با تصویب میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۹۶۶ دولت‌ها در رعایت و تضمین حقوق بشر تعهداتی را پذیرفتند. همچنین معاهدات متعددی، تعهدات زیست‌محیطی برای دولت‌ها ایجاد نمودند. در این میان بازیگران غیردولتی نیز در نقض حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست نقش بسزایی داشتند. همچنین فجایع ناشی از فعالیت شرکت‌های فراملی در نقض حقوق بشر و محیط‌زیست موجب توجه جامعه بین‌المللی به این بازیگران گردید. به همین جهت برخی اسناد بین‌المللی تعهداتی را ناظر به «رعایت» حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست توسط شرکت‌های فراملی ایجاد نمودند. در این مرحله طرح تعهد شرکت‌های فراملی برای «تضمین» حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست کمی غیرواقع‌بینانه بود. با این حال در سال‌های اخیر جریانی برای طرح مسئولیت شرکت‌های فراملی در تضمین حقوق بشر و محیط‌زیست و توسعه دولت میزبان ایجاد

98. Wang Yu, *PetroChina unveils CSR report, China Daily, North American*, (New York: Oxford university, 2007), 14.

99. Frynas, (op.cit.), 89-90.

100. R. Azin and A. Mosleh, "Corporate Social Responsibility Related to Oil, Gas and Petrochemical Industry-Case Study: Assaluyeh, Iran" (Paper Presented at the SPE International Conference on Health, Safety and Environment in Oil and Gas Exploration and Production, Rio de Janeiro, 12-14, April, 2010).

- S. O. Idowu and W. L. Filho, "Global Practices of Corporate Social Responsibility", *Springer-Verlag Berlin Heidelberg* (2009): 1-7.

شده است که از آن به «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی» یاد می‌شود. این جریان عموماً در سطح حقوق نرم آغاز شده است و در مواردی جلوه الزام‌آور نیز به خود گرفته است. در این رابطه سازمان بین‌المللی کار، کمیسیون همکاری و توسعه اقتصادی و کمیسیون اروپایی پیشگام بوده‌اند. امروزه شرکت‌ها تحت تأثیر افکار عمومی، ناگزیر شدند برخی از مسئولیت‌های اجتماعی را برای توسعه و ارتقای زیرساخت‌های حقوق بشر و حقوق محیط‌زیست برعهده بگیرند و اکنون تعداد زیادی از شرکت‌ها در دنیا وجود دارند که حرکت در جهت رعایت این مسئولیت مهم را سرلوحه فعالیت‌های خود قرار داده و باعث رضایتمندی اجتماعی در جوامع میزبان و همچنین در عرصه بین‌المللی شده‌اند. اگرچه بسیاری معتقدند که این‌گونه فعالیت‌های شرکت‌های فراملی، صرفاً جنبه تبلیغاتی دارد و برای به‌دست آوردن امتیازهای بیشتر در سطح بین‌المللی است؛ اما به‌واسطه خواست عمومی و حتی رقابت بین شرکت‌ها برای کسب رضایتمندی و در پی آن فعالیت بیشتر در جوامع مختلف، باید اذعان داشت که هدف اصلی شرکت‌ها، نباید تنها دسترسی به سود بیشتر باشد، بلکه رسالت آنها حفظ و گسترش مبانی اخلاقی و کمک به توسعه پایدار جامعه نیز هست. در همین راستا، این روند رو به فزونی نهاده و به مرور این فعالیت‌ها از موردی و داوطلبانه به فعالیت‌های الزام‌آور تبدیل شده‌اند. همچنین در قوانین داخلی بسیاری از کشورها (مانند هند و فرانسه) و پس از آن در موافقت‌نامه‌ها و قواعد بین‌المللی و حقوق نرم، متجلی شده است. علاوه بر این برخی قواعد حقوق بین‌الملل مانند حق توسعه، تعهد به انتقال فناوری، شرط رفتار منصفانه در معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری و شرط توسعه در سرمایه‌گذاری خارجی به تثبیت نهاد «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی» کمک کرده‌اند. در مقابل برخی موانع در مسیر طرح مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها وجود دارد. سیاست هزینه‌فایده که در راهبرد تمام شرکت‌های فراملی وجود دارد مهم‌ترین مانع در توسعه این مفهوم است. فرمالیسم یا شکل‌گرایی و فرار از مالیات یا اجتناب از پرداخت مالیات توسط شرکت‌های بزرگ نیز از مشکلات پیش روی مسئولیت اجتماعی شرکت‌هاست. هم‌پوشانی منافع مدیران بالادستی و سهامداران شرکت‌های بزرگ در برخی مواقع نیز مانع از توسعه مسئولیت اجتماعی شرکت می‌شود. با تحقق مسئولیت اجتماعی توسط شرکت‌های فراملی، راه برای توسعه هرچه بیشتر جوامع کمتر توسعه‌یافته هموار می‌شود. البته در این راه، علاوه بر دولت‌ها، حضور دیگر نهادها نیز مانند سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و حتی خود شرکت‌های فراملی، بسیار تأثیرگذار و مهم می‌باشد. در این راستا، شناسایی این مسئولیت مهم در سطح ملی و بین‌المللی، خواست و مطالبه‌گری دولت‌ها و سازمان‌ها، تدوین قواعد و آیین‌های الزام‌آور، گزارش‌دهی‌های شفاف و مرتب و افزایش آگاهی جوامع در این خصوص بسیار راه‌گشا خواهد بود. به این ترتیب، ضمن تقویت مبانی حقوقی بین‌المللی مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی لازم است این رویکرد به‌عنوان یک فرهنگ رفتاری شرکت‌های فراملی نهادینه شود. قطعاً تحقق مسئولیت اجتماعی توسط شرکت‌های فراملی برای توسعه کشورهای سرمایه‌پذیر که عمدتاً از کشورهای در حال توسعه هستند، مفید خواهد بود و اختلافات مبنایی دولت سرمایه‌فرست و دولت سرمایه‌پذیر در مقوله حقوق سرمایه‌گذاری خارجی را کاهش داده و منافع این دو دسته کشور را به یکدیگر نزدیک خواهد نمود. این قربت می‌تواند در شکل‌گیری و یکسان‌سازی نظام حقوقی بین‌المللی سرمایه‌گذاری خارجی مفید باشد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- استیگلیتز، جوزف. *نگاهی نو به جهانی شدن*. ترجمه مسعود کرباسیان. تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۶.
- امیری، سمیه. «مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها». *نشریه دانش‌جویی راهبردهای حسابداری ۲ (۱۳۹۶)*: ۵۷-۵۹.
- براتلو، فاطمه. «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها». *مجله راهبرد ۴۴ (۱۳۸۶)*: ۱-۱۵.
- پاسبان، محمدرضا و زینب اصغری. «نقش رفتار منصفانه در حل‌وفصل اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری خارجی با تأکید بر مفهوم مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی». *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی ۳ (۱۳۹۳)*: ۳۵-۷۰.
- رضوانی، مهران. «مسئولیت حقوقی شرکت‌های چندملیتی در رعایت قواعد بین‌المللی حقوق بشر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، تهران: دانشگاه پیام نور تهران، ۱۳۹۱.
- رضمانی قوام‌آبادی، محمدحسین. «از ریو تا ریو: در تکاپوی توسعه پایدار». *مجله تحقیقات حقوقی ۶۲ (۱۳۹۲)*: ۴۰۹-۴۵۹.
- صفدری، فرناز. «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها». *مجله نامه اتاق بازرگانی ۵۰۲ (۱۳۸۸)*: ۱-۱۰.
- عسگری، پوریا. *حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در رویه داوری بین‌المللی*. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهردانش، ۱۳۹۱.
- فلسفی، هدایت‌الله. *صلح جاویدان و حکومت قانون*. تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۹۰.
- قنبری جهرمی، محمدجعفر و رحیم باغبان. «اقامه دعوا علیه بنگاه‌های چندملیتی: مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، چالش‌ها». *فصلنامه تحقیقات حقوقی ۶۷ (۱۳۹۳)*: ۱۸۹-۲۱۴.
- لطیفیان، محمدحسین. «شرکت‌های چندملیتی و محدودیت‌های حقوق بشری». *مجله تحقیقات حقوقی ۶۰ (۱۳۹۱)*: ۵۵۱-۶۱۸.
- محبی، محسن و سیدياسر ضیایی. «صلاحیت فراسرزمینی در حقوق بین‌الملل در پرتو خرق حجاب شخصیت حقوقی شرکت». *مجله حقوقی بین‌المللی ۴۷ (۱۳۹۱)*: ۷-۳۰.
- نوری یوشانلوئی، جعفر و سعید جوهر. «مفهوم‌شناسی مسئولیت اجتماعی شرکت‌های تجاری در حقوق آلمان، فرانسه، انگلستان و ایران با رویکرد تطبیقی». *مطالعات حقوق تطبیقی ۵ (۲) (۱۳۹۳)*: ۶۰۳-۶۲۷.

ب) منابع خارجی

- Alien Tort Claim Act 1789.
- Anderson, S. and J. Cavanaugh. *The rise of Global corporate power* (Washington DC: Institute For policy Studies), 1996.
- Anita, Ramasastry. "Corporate Complicity from Nuremberg to Rangoon", *Barkley Journal of International Law* 20(2002): 66-125.
- Accessed 18/5/2017, https://ssir.org/articles/entry/the_myth_of_csr.
- Avi-Yonah, Reuven S. "Corporate Taxation and Corporate Social Responsibility", *N. Y. U. J. L. & Bus.* 11(1)(2014): 1-29.

Azin, R., and A. Mosleh. "Corporate Social Responsibility Related to Oil, Gas and Petrochemical Industry-Case Study: Assaluyeh, Iran." Paper Presented SPE International Conference on Health, Safety and Environment in Oil and Gas Exploration and Production. Rio de Janeiro, Brazil, 1-6, 2010.

Bantekas, Ilias. "Corporate Social Responsibility In International Law", *Boston University International Law Journal* 22(2004): 309-345.

Global Policy Forum. "Bhopal 20 Years On: Polluted Water, Chronic Illness and Little Compensation." http://www.globalpolicy.org/soccecon/tncs/2004/1129_bhopal.htm.

Indian Institute of Technology. "Bhopal Gas Tragedy and its Effect on Process Safety." Paper Presented at International Conference on the 20th Anniversary of the Bhopal Gas Tragedy, Kanpur, India, December 1-3, 2004. <http://www.iitk.ac.in/jpg/bhopall2>.

Bosso, G. and G. Michelon. "The effects of stakeholder prioritization on corporate financial performance: an empirical investigation." *International Journal of Management* 27 (3) (2010): 470-496.

Caroll, A. B. "The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders", *Business Horizons* 34 (4)(1991): 39-48.

Cherry Judd, A. and F. Sneirson. "Beyond Profit: Rethinking Corporate Social Responsibility and Greenwashing After the BP Oil Disaster Miriam", *Tulane Law Review*, 85 (2011): 983-1007.

CSR Europe. *The European Survey on Socially Responsible Investment and the Financial Community*. Brussels: CSR Europe, 2000.

Deva, Surya. "Acting Extraterritorially to Tame Multinational Corporations for Human Rights Violations: Who Should 'Bell the Cat'?" *Melbourne Journal of International Law* 5(1) (2004): 37-65.

Dine, Janet. *Companies; International Trade and Human Rights*. Cambridge: Cambridge University press, 2007.

Doane, Deborah. "The Myth of CSR." *Stanford Social Innovation Review*, 3(3)(2005): 23-29.

Donaldson, Thomas. *The Ethics of International Business*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

Droubi, Sufyan. "Transnational Corporations and International Human Rights Law." *Notre Dame J. Int'l & Comp. L.* 6(1)(2016): 119-144.

Elisa, Morgera. *Corporate Accountability in international environmental law*. Oxford: Oxford University press, 2009.

Commission of the European Communities, Brussels, 2001. "European Commission, Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility, EU Green Paper", accessed 4/7/2018,

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0366en01.pdf

Eva, Nieuwenhuys. *Global development through international investment law: Lessons Learned from MAI*. Boston: Nijhoff publications, 2004.

Evuleocha, S. U., "Managing indigenous relations: Corporate social responsibility in a new age of activism." *Corporate Communications: An International Journal*. 10(4)(2005): 1-18.

Fedax N.V. v. The Republic of Venezuela, ICSID Case No. ARB/96/3, Award of March 9, 1998, para 43.

Felice, Morgenstern and Blaise Knapp. "Multinational Enterprises And The Extraterritorial Application Of Labour Law." *International and Comparative Law Quarterly* 27(1978): 769-793.

Fisher, Jasmine M. "Fairer Shores: Tax Havens, Tax Avoidance, And Corporate Social Responsibility." *Boston University Law Review* 94(2014): 337-365.

Frederick, W. C., and K. Davis. *Business & soci&y corporate strategy, public policy, & hics*, Mc Graw Hill, 6th Ed, 1988.

Frynas, J. G. *Beyond corporate social responsibility: oil multinationals and social challenges*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Gechlik, Mei. "Making Transfer of Clean Technology Work: Lessons of the Clean Development Mechanism." *San Diego International Law Journal* 2(2009): 227-285.

Gill, D. L., S. J. Dickinson and A. Scharl. "Communicating sustainability: A web content analysis of North American, Asian and European firms." *Journal of Communication Management* 12(3)(2008): 1-16.

Goldstein, Harold W., Elaine D. Pulakos, Jonathan Passmore and Carla Semed. *The Wiley Blackwell Handbook of the Psychology of Recruitment, Selection and Employee Retention*. New York: Wiley Blackwell, 2017.

Hasseldine, John, and Gregory Morris. "Corporate social responsibility and tax avoidance: A comment and reflection." *Accounting Forum* 37(1) (2013): 1-14.

"csriran", accessed: 16/6/2018, <http://csriran.com/wp-content/uploads/2009/03/csr-messages.pdf>

"kayhan", accessed: 20/11/2017, <http://kayhan.ir/fa/mobile/news/27919/276>

Idowu, S. O. and W. L. Filho. "Global Practices of Corporate Social Responsibility." *Springer-Verlag Berlin Heidelberg* (2009): 1-10.

India Companies Act, 2013, Arts 134- 140.

Canton, Santiago A. "Inter-American Commission on Human Rights". Report on the situation of Human Rights in Ecuador, OEA/Ser. L/V/II. 96, doc. 10 rev. 1, 24 April 1997.

International Bar Association. "Public private- public Convergence: How the private Actor Can Shape public International Labour Standards." Report of the Task Force on Extraterritorial Jurisdiction, London: International Bar Association, Legal Practice Division, 2008.

Johnston, Jennifer L. "Public-Private-Public Convergence: How the Private Actor Can Shape Public International Labor Standards". *Brooklyn journal of International Law* 24(1)

(1998): 291-356.

Joseph, Sara. "Taming the leviathans: Multinational enterprises and Human Rights." *Netherlands international law review* 46(1999): 171-203.

Joseph, Sara. *Corporations and transnational Human Rights Litigation*. London: Hart publishing, 2004.

Joy Mining Machinery Limited v. Arab Republic of Egypt, ICSID Case No. ARB/03/11, 2004, para 57.

Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. The Government of Malaysia, ICSID Case No. ARB/05/10, May 17, 2007, p. 113.

Mathis, Robert L., John H. Jackson and Sean R. Valentine. *Human Resource Management: Essential Perspectives*. 7th Ed. Boston: Cengage Learning, 2014.

North Atlantic Free Trade Agreement, Article 1102, 1103, 1104.

OECD, Guidelines for Multinational Corporations (31 october 2001) OECD Doc DAFPE/IME/ WPG (2000) 15/ FINAL (OECD Guidelines).

OECD. "The OECD Declaration and Decisions on international investment and Multinational Enterprises." (25 May 2011), <http://www.oecd.org/investment/investment-policy/oecd-declarationoninternationalinvestmentandmultinationalenterprises.htm>.

Patrick Mitchell v. Democratic Republic of the Congo, ICSID Case, No. ARB/99/7, Feb 9, 2004.

Peterson, Luke Eric. "Bilateral Investment Treaties and Development Policy-Making." *International Institute for Sustainable Development* (2004): 1-12.

Pintz, W. *Environmental Negotiations in the Ok Tedi Mine in Papua New Guinea*, in C. pear Son (ed), *Multinational corporations, Environment, and the third world*. Durham: Duke UniverSity press, 1987.

Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2017 setting a framework for energy labelling and repealing Directive 2010/30/EU

Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco, I CSID Case No. ARB/00/4, Jul 31, 2001, para 22.

Schill, Stephan W. "Fair and Equitable Treatment under Investment Treaties as an Embodiment of the Rule of Law." *Institute for international law and justice newyork university school of law. IILJ* 6(2006): 1-54.

Schreuer, Christoph. *Protection against Arbitrary or Discriminatory Measures, in Catherine A. Rogers and Roger P. Alford, The Future of Investment Arbitration*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Sikka, Prem. "Smoke and mirrors: Corporate social responsibility and tax avoidance." *Accounting Forum* 34(3-4)(2010): 153-168.

Sornarajah, M. *The International Law on Foreign Investmen*. Cambridge: Cambridge University, 2004.

The UN-norms on the responsibilities of transnational corporations and other Business Enterprises With regard to Human Rights, (2003) UN doc E/CN/04/sub.2/ 2003/12/Rev.2 (2003).

Turler, D. "How corporate social responsibility influences organizational commitment?." *Journal of Business Ethics* 89 (2)(2009): 805-813.

UN Commission on Transnational Corporations (UNCTC), "Climate change and Transnational Corporations: Analysis and Trends" (Geneva: UN, 1993).

UN Global Compact Office. "United Nations Guide to the Global Compact: A practical understanding of the vision and the Nine principles." Accessed 6/3/2018. [http:// www.unglobalcompact. Org/ irj/ Servlet/ prt/ portal/ Com. Sapportals. Km. docs/ Ungc- html- Content/ public- Documents/ gcguide. Pdf.](http://www.unglobalcompact.org/irj/servlet/prt/portal/Com.Sapportals.Km.docs/Ungc-html-Content/public-Documents/gcguide.Pdf)

UN- norms on the responsibilities of transnational Corporations and other Business enterprises with Regard to Human Rights.

UNCTAD, "Environmental management in Transnational Corporations, Report on the Benchmark corporate Environmental Survey" (New York: UN, 1993).

UNCTC, "Transnational Corporations in World Development: Trends and Prospects" (New York, UN, 2011).

UNRISD, "States of Disarray: The Social Effect of Globalization" (Geneva, UN, 1995).

UNRISD, "Visible Hands: Taking Responsibility for Social Development" (Geneva, UN, 2000).

World Summit on Sustainable Development, Johannesburg Declaration on Sustainable Development, A/CONF.199/20, 4 September 2002.

"eipro", accessed 26/3/2018, www.eipro.eurofound.ie/2002/07/Feature/EU0207203F.html

"ethicaltrade", accessed 11/4/2018, www.ethicaltrade.org

"google", accessed 22/5/2018,

www.google.org/#_ga=2.167695358.1556644455.1517240727-1753778048.1517240727

"microsoft", accessed 8/4/2018, www.microsoft.com/en-us/about/corporate-responsibility

"pepsico", accessed 29/9/2018, www.pepsico.com/live/pressrelease/The-Pepsi-Refresh-Project-Awards-13-Million-to-Support-the-Publics-Favorite-Idea03222010

"prakkendoliveira", accessed 13/7/2018, www.prakkendoliveira.nl/en/news/dutch-businessman-van-anraat-sentenced-to-pay-euro-2500000-in-damages-to-16-victims-of-iraqi-chemical-attacks/

"sambazon", accessed 2/12/2017, www.sambazon.com/fair-trade

"teaimporters", accessed 21/7/2017, www.teaimporters.com/sorwathe

"better-me-better-world", accessed 14/2/2018, www.usa.philips.com/c-w/better-me-better-world.html

"wbcasd", accessed 11/3/2018, www.wbcasd.org/Overview/About-us

Yu, Wang. *PetroChina unveils CSR report, China Daily, North American*. New York: Oxford university, 2007.

Zerk, Jennifer A. "Extraterritorial Jurisdiction: Lessons for the Business and Human Rights Sphere from Six Regulatory Areas". A report for the Harvard Corporate Social Responsibility Initiative to help inform the mandate of the UNSG's Special Representative on Business and Human Rights, Working Paper No. 59, Cambridge: Harvard University, 2010.